

گزارش رونمایی از سامانه هوشمند «گفت‌وگو با تفاسیر قرآن»

به کوشش: هیأت تحریریه فصلنامه ره‌آورد نور

اشاره

«سامانه هوشمند گفت‌وگو با تفاسیر قرآن»، به عنوان نخستین چت بات تفسیری جهان اسلام، طی مراسمی با حضور آیت الله العظمی مکارم شیرازی از مراجع معظم تقلید، در روز چهارشنبه ۲۱ آبان ماه ۱۴۰۴، رونمایی شد. این سامانه که به همت مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) و با بهره‌گیری از ظرفیت‌های پیشرفته هوش مصنوعی طراحی شده، از طریق نشانی Chat-totafsir.inoor.ir در دسترس بوده و امکان جست‌وجو، پرسش و گفت‌وگوی علمی با منابع معتبر تفسیری را برای پژوهشگران، طلاب و علاقه‌مندان معارف قرآنی، فراهم می‌کند.

آیت الله مکارم شیرازی در این مراسم، با تأکید بر ضرورت بهره‌گیری از فناوری‌های نو برای ترویج معارف قرآنی، تولید این سامانه را گامی ارزشمند در جهت پاسخ‌گویی دقیق و علمی به نیازهای تفسیری جامعه دانست. وی ضمن قدردانی از پژوهشگران و متخصصان مرکز نور، استفاده صحیح و هدایت‌شده از ابزارهای هوش مصنوعی را امری ضروری برشمرد و خواستار توسعه و تکمیل مستمر این سامانه در راستای خدمت به فهم بهتر قرآن کریم شد.

شایان ذکر است که در این جلسه، جمعی از اساتید برجسته حوزه علوم قرآن و تفسیر، از جمله حجج اسلام آقایان: دکتر محمدعلی رضایی اصفهانی، دکتر حمید ملکی، دکتر مهدی رستم‌نژاد، دکتر محمد فاکر میبیدی و دکتر سید رضا مؤدب نیز حضور داشتند. در ادامه، گزارش مشروح این مراسم ارائه شده است.

کلیدواژه‌گان: چت بات تفسیری، سامانه هوشمند، تفسیر قرآن، آیت الله مکارم شیرازی.

* دکتر محمدحسین بهرامی

گزارش فعالیت‌های مرکز نور

در این مراسم، ابتدا جناب حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر محمدحسین بهرامی، رئیس مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور)، در سخنانی کوتاه، گزارشی از فعالیت‌های مرکز نور در زمینه علوم اسلامی و به‌ویژه قرآن و تفسیر ارائه کرد. ایشان در این سخنان، با بیان اینکه راه‌اندازی سامانه هوشمند گفت‌وگو با تفاسیر قرآن کریم راه نقطه‌ای تاریخی در مسیر هوشمندسازی علوم قرآنی برشمرد، بیان داشت:

«این پروژه در امتداد بیش از سه دهه تلاش مرکز نور برای ارائه خدمات فناورانه به تفسیرپژوهان حوزه علمیه و سایر علاقه‌مندان انجام شده است.

مرکز نور پس از ۳۶ سال فعالیت علمی در عرصه نرم‌افزارهای اسلامی و قرآنی، وظیفه دارد در دوره پیدایش هوش مصنوعی مولد، ابزارهایی تولید کند که در خدمت قرآن کریم و معارف اهل بیت (علیهم‌السلام) باشد و از مرجعیت علمی حوزه در این دوره صیانت کند.»

وی با اشاره به ضرورت طراحی ابزارهای هوشمند بومی، اظهار کرد: «ابزارهای هوش مصنوعی، اگر بدون بهره‌گیری از مبانی وحی و معارف اهل بیت (علیهم‌السلام) به کار گرفته شود، ممکن است مفاهیم قرآن را در چارچوب مبانی غلط غربی تحلیل کند. از این رو، هوشمندسازی علوم اسلامی باید در میدان دفاع فرهنگی و معرفتی به کار گرفته شود.»

وی تأکید کرد:

«ابزارهای عمومی گفت‌وگوی هوشمند که عمدتاً توسط کشورهای غیرمسلمان تولید شده و توسعه می‌یابند، از خطر سوگیری در تفسیر قرآن مصون نیستند و باوجود این مشکلات، در حال تلاش برای کسب مرجعیت در جهان اسلام و در میان جوامع اسلامی هستند. به همین دلیل، مرکز نور امروز بر آن شد که ابزارهای هوشمند دینی را برای دفاع علمی از قرآن و فراهم کردن دسترسی به تفسیر صحیح مبتنی بر میراث تفسیری جهان اسلام طراحی کند.»

حجت‌الاسلام دکتر بهرامی:

«ابزارهای عمومی گفت‌وگوی هوشمند که عمدتاً توسط کشورهای غیرمسلمان تولید شده و توسعه می‌یابند، از خطر سوگیری در تفسیر قرآن مصون نیستند و باوجود این مشکلات، در حال تلاش برای کسب مرجعیت در جهان اسلام و در میان جوامع اسلامی هستند. به همین دلیل، مرکز نور امروز بر آن شد که ابزارهای هوشمند دینی را برای دفاع علمی از قرآن و فراهم کردن دسترسی به تفسیر صحیح مبتنی بر میراث تفسیری جهان اسلام طراحی کند»

معرفی سامانه «گفت و گو با تفاسیر»

رئیس مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی درباره جزئیات طرح گفت: «در گام نخست، سامانه «گفت و گو با احادیث» را توسعه دادیم که به کاربر اجازه می‌دهد با ارائه پرسش خود به سامانه، احادیث مرتبط را به صورت مستند و تحلیلی دریافت کند؛ اما گام تازه ما، سامانه هوشمند گفت و گو با تفاسیر قرآن کریم است که پاسخها را از متن تفاسیر استخراج، تحلیل و ارائه می‌کند.

سامانه گفت و گو با تفاسیر، بر پایه بیش از ۴۰۰ دوره تفسیر قرآن کریم طراحی شده که میراث جامعی از تفاسیر تولیدشده در چهارده قرن در جهان اسلام است و حدود یک میلیون صفحه تفسیر در آن بارگذاری شده است. پاسخها بنده‌بند به صورت مستند به تفاسیر، با ذکر جلد و صفحه دقیق ارائه می‌شود و تصویر همان صفحه از کتاب، برای صحت‌سنجی پژوهشگر نمایش داده می‌شود. این ابزار، خارج از محدوده متون تفسیری، هیچ جمله یا تحلیلی تولید نمی‌کند؛ یعنی پاسخها همان‌اند که در تفاسیر آمده‌اند. هدف ما، عرضه پاسخ مستند و قابل اعتماد بر اساس متن تفاسیر است.»

حجت الاسلام دکتر بهرامی:

«ابزارهای هوش مصنوعی، اگر بدون بهره‌گیری از مبانی وحی و معارف اهل بیت (علیهم‌السلام) به کار گرفته شود، ممکن است مفاهیم قرآن را در چارچوب مبانی غلط غربی تحلیل کند. از این رو، هوشمندسازی علوم اسلامی باید در میدان دفاع فرهنگی و معرفتی به کار گرفته شود.»

- پرسش و پاسخ دوزبانه، تحلیل و ارائه پاسخ مطلوب
- معرفی منابع، حفظ تاریخچه گفتگو
- رابط کاربری چندزبانه، ارجاع و استناد مستقیم
- فیلترینگ هوشمند، ارزیابی و بهینه‌سازی پاسخ

چشم‌انداز آینده؛ دستیار جامع علوم اسلامی

وی در ادامه این آیین رونمایی، آینده تحقیقات را چنین ترسیم کرد و افزود: «دستیارهای گفت‌وگو در سایر رشته‌های علوم اسلامی، از قبیل: اصول، فقه و رجال، در حال تولید است و امید ما این است که در مرحله بعد، این سامانه به‌سوی یکپارچه‌شدن و در نهایت، تولید «دستیار جامع علوم اسلامی» حرکت کند؛ ابزاری که بتواند تمامی شاخه‌های علوم دینی، از تفسیر و حدیث تا فقه و تاریخ را در قالب یک هوش مصنوعی جامع و مستند به متون معتبر، در اختیار علما و پژوهشگران و همچنین عموم علاقه‌مندان قرار دهد.

هوش مصنوعی مفسر قرآن، باید پاسخ‌های خود را از منظر مبانی اسلامی و مبتنی بر معارف اهل‌بیت (علیهم‌السلام) ارائه کند. اگر این ویژگی حفظ شود، علوم اسلامی در فضای هوشمند جهانی، همچنان مرجع و الهام‌بخش خواهند بود.

مرکز نور متعهد است، با شفافیت و دقت علمی، الگویی بسازد که پژوهشگر وقتی پرسشی می‌پرسد، مطمئن باشد پاسخ را مبتنی بر مبانی و منابع معتبر اسلامی دریافت می‌کند؛ نه از حدس ماشینی مبتنی بر داده‌های عمومی و پرخاطا.»

در پایان مراسم، حجت‌الاسلام‌والمسلمین بهرامی ضمن تشکر از حمایت‌های مراجع معظم تقلید و حوزه علمیه، راه‌اندازی این سامانه را آغاز فصل جدیدی در پژوهش‌های دینی دانست.

حجت‌الاسلام دکتر بهرامی:

سامانه گفت‌وگو با تفاسیر، بر پایه بیش از ۴۰۰ دوره تفسیر قرآن کریم طراحی شده که میراث جامعی از تفاسیر تولیدشده در چهارده‌قرن در جهان اسلام است و حدود یک میلیون صفحه تفسیر در آن بارگذاری شده است. پاسخ‌ها بندبه‌بند به صورت مستند به تفاسیر، با ذکر جلد و صفحه دقیق ارائه می‌شود و تصویر همان صفحه از کتاب، برای صحت‌سنجی پژوهشگر نمایش داده می‌شود

✽ آیت‌الله العظمی مکارم شیرازی قرآن کریم؛ چشمه علم و جلای دل

در بخش دوم این مراسم، حضرت آیت‌الله مکارم شیرازی به بیان نکاتی در توصیه و راهنمایی حاضران پرداختند. مشروح سخنان ایشان را در ادامه می‌خوانید:

«بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ. الحمد لله رب العالمین وصلى الله على سيدنا محمد وعلى آله الطيبين الطاهرين المعصومين، لاسيما بقية الله المنتظر ارواحنا فداه.

خیلی از دیدار شما آقایان و توضیحاتی که دادند، متشکرم. من باور داشتم که حوزه علمیه در نرم‌افزارهای جدید و برنامه‌های نو وارد شده؛ اما به این اندازه یقین نداشتم که در برنامه‌های مبتنی بر هوش مصنوعی هم تا این حد فعال باشد و بسیاری از مشکلات کاربران را در مسائل تفسیری بتواند برطرف کند. به همین سبب، به همه شما و دوستانتان که در این راه همکاری می‌کنند، چه آنهایی که در این مجلس حضور دارند و چه آنهایی که حضور ندارند، صمیمانه تبریک می‌گویم. واقعا مایه خوشحالی و خوشبختی است.

وقتی این فعالیت‌ها را می‌بینم، به یاد کلام امیرالمؤمنین (علیه‌السلام) در نهج‌البلاغه می‌افتم. ایشان در توصیف قرآن می‌فرماید: «فِيهِ رَبِيعُ الْقَلْبِ وَ يَنْبِيعُ الْعِلْمِ وَ مَا لِلْقَلْبِ جَلَاءٌ غَيْرُهُ» (نهج‌البلاغه، خطبه ۱۶۸). «ینابیع»، جمع «ینوع» است؛ به معنای چشمه؛ یعنی سرچشمه‌های علم، در قرآن است و جلای قلب انسان هم در قرآن است. در عبارت دیگری می‌فرماید: «مَا جَالَسَ هَذَا الْقُرْآنَ أَحَدٌ إِلَّا قَامَ عَنْهُ بَزِيَادَةٌ أَوْ نُقْصَانٌ زِيَادَةٌ فِي هُدًى أَوْ نُقْصَانٌ مِنْ عَمَى (همان)؛ هرکسی که پای این قرآن بنشیند، از کنار این قرآن بلند نمی‌شود، مگر اینکه چیزی به او اضافه شده یا چیزی از او کم شده است.» یا هدایتی بر هدایتش می‌افزاید و یا از مجهولات و نادانی‌های او کم می‌کند. قرآنی که این چنین است، سزاوار است درباره‌اش تحقیقات شود. این حقیقت، نشان می‌دهد که قرآن، شایسته پژوهش‌های بسیار است و کارهایی که شما عزیزان انجام داده‌اید، در واقع، نوعی تفسیر عملی از کلام مولای متقیان است.

قرآن، منبع علم و دانش است. هرآنچه بخواهیم، در قرآن مجید هست. بنابراین، بر ماست که از این منبع عظیم بهره ببریم. این، مبالغه نیست؛ یک واقعیت است. اگر چیزی را در قرآن نیافتیم، معنایش ضعف ما در فهم است؛ نه نقص در قرآن.»

لزوم پیشسازی حوزه در عرصه فناوری

«سعی کنید که حوزه در این مسائل پیشرو باشد. بعضی‌ها به ما می‌گفتند «هوش مصنوعی آمده؛ خیلی کار می‌کنند؛ حوزه چه می‌کند؟» اکنون می‌بینیم حوزه در بسیاری از عرصه‌ها پیشتاز بوده و در زمینه هوش مصنوعی نیز وارد شده و تلاش می‌کند آن را در کارهای خود به کار گیرد. از مهم‌ترین کارهای حوزوی، کارهای تفسیری است. روزگاری تفسیر را نشانه علمیت نمی‌دانستند؛ شاید این عبارت را از مرحوم علامه طباطبایی شنیده‌ام که برخی می‌گفتند: «ورود به تفسیر، علمی نیست»؛ اما امروز با آثار پیشینیان و کارهای جوانان اخیر و برنامه‌هایی که شما ارائه کردید، روشن شده که تفسیر، یکی از مهم‌ترین کارهای علمی است. الحمدلله با کارهایی که پیشینیان کردند و کارهایی که جوانان اخیر می‌کنند و برنامه‌هایی که شما عزیزان مطرح کردید، می‌فهمیم که اتفاقاً مهم‌ترین کار علمی، همین کار تفسیری است.

به هر حال، من از این کار شما خیلی خوشبخت شدم و اطلاع تازه‌ای برای من بود. چگونه ممکن است که این فعالیت در حوزه باشد و ما باخبر نباشیم و باخبر شدیم که چرا فعالیت‌های مهم و غیرقابل‌پیش‌بینی در حوزه انجام شده. فعلاً در بخش تفسیر [واقع شده و] فردا هم ممکن است فعالیت‌هایی در بخش فقه باشد، در اصول، رجال و تاریخ اسلام باشد و بسیاری از مشکلات و مبهمات را برای ما حل کند. به‌هرحال، من این فعالیت جدید را به همه شما عزیزان تبریک می‌گویم. این کار، نشان داد که ما از دیگران عقب نیستیم. البته دیگران در محدوده‌های خودشان فعالیت‌های ناسالمی هم دارند؛ ولی ما در محدوده علوم اسلامی و مخصوصاً در قرآن مجید، دارای یک فعالیت‌های چشمگیری هستیم.»

آیت‌الله مکارم شیرازی:

سعی کنید که حوزه در این مسائل پیشرو باشد. بعضی‌ها به ما می‌گفتند «هوش مصنوعی آمده؛ خیلی کار می‌کنند؛ حوزه چه می‌کند؟» اکنون می‌بینیم حوزه در بسیاری از عرصه‌ها پیشتاز بوده و در زمینه هوش مصنوعی نیز وارد شده و تلاش می‌کند آن را در کارهای خود به کار گیرد

ضرورت اطلاع‌رسانی و آمادگی برای مواجهه با جنگ فرهنگی

«یکی از نکاتی که امروز لازم است به آن توجه شود، مسئله خبررسانی است. خیلی کارها انجام می‌شود؛ اما اخبار آن، منتشر نمی‌شود. خبررسانی، نصف کار است. اصل کار، خوب است؛ اما اطلاع‌رسانی هم سهم بزرگی دارد. شما عزیزان باید به موازات انجام کار، خبررسانی هم بکنید تا دیگران نیز مطلع شوند؛ حتی صداوسیما، مراکز خبری و جراید باید این دستاوردها را منتشر کنند. اگر امروز این جلسه برگزار نمی‌شد، خود من نیز از بسیاری از این فعالیت‌ها بی‌اطلاع می‌ماندم. پس، توصیه من این است که جلسات و رونمایی‌های بیشتری برگزار کنید و بزرگان حوزه را دعوت نمایید و فعالیت‌هایتان را معرفی کنید تا بهره‌گیری عمومی افزایش یابد.»

من یادم هست، وقتی که صحبت از هوش مصنوعی شد، بعضی‌ها اظهار نگرانی کردند. قابلیت‌های این هوش مصنوعی در ترجمه و مسائل دیگر را که گفتند، دیدیم که چقدر کارگشاست. پس، چرا استفاده نکنیم؟

معروف است که در یکی از غزوات، به پیامبر اکرم (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ) خیر دادند که در شهر طائف، ابزار جدیدی در جنگ پدید آمده. ایشان فرمودند: «بروید آن ابزار را بیاورید»؛ یعنی عقب نمانید از تحولات زمان. آیه شریفه نیز می‌فرماید: «وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ». این آمادگی، تنها مختص میدان‌های نظامی نیست؛ امروز جنگ دیگری - یعنی جنگ فرهنگی - جریان دارد و در این میدان باید «ما استطعتم من قوه» را فراهم کنیم. به کمک ابزارهای نوین، مانند هوش مصنوعی می‌توانیم در این عرصه نیز فعال و تأثیرگذار باشیم.

آیت‌الله مکارم شیرازی:

یکی از نکاتی که امروز لازم است به آن توجه شود، مسئله خبررسانی است. خیلی کارها انجام می‌شود؛ اما اخبار آن، منتشر نمی‌شود. خبررسانی، نصف کار است. اصل کار، خوب است؛ اما اطلاع‌رسانی هم سهم بزرگی دارد. شما عزیزان باید به موازات انجام کار، خبررسانی هم بکنید تا دیگران نیز مطلع شوند

من یک تجربه‌ای درباره قرآن دارم که این تجربه را خدمت شما عرض می‌کنم. زمانی از من پرسیدند که این جوانان و نسل جدید، نیاز به تفسیر قرآن دارند؛ آیا کتاب تفسیری هست که آنها هم آن را بفهمند؟ دیدیم تفاسیر قدیمی فرهنگشان برای جوانان دشوار است. آیا باید دست بر دست گذاشتیم؟ نه؛ ده نفر از دوستان فضلا را دعوت کردم تا تفسیری به زبان روز تهیه کنیم که مورد استفاده نسل جوان، دانشجویان و اساتید دانشگاه قرار گیرد. این دوستان با رغبت پذیرفتند و به صورت محکم، دنبال این کار رفتیم. جالب اینکه در آن دوران، به سه جا تبعید هم شدم؛ یعنی در شرایطی حتی در تبعید در شهرهای مختلف، بخش‌هایی از تفسیر را نوشتیم. بسیاری از جلد‌های تفسیر نمونه در ایام تبعید در انارک و مهاباد اصفهان نوشته شد. این تجربه نشان داد که از هر زمان و هر مکان باید برای تولید اثر علمی استفاده کرد.

روزی به عیادت آقای نجفی رفته‌ام و دیدم ایشان دراز کشیده‌اند. گفتم کاری کنم که ایشان برخیزد و بنشینند. به ایشان گفتم: دو خدمت شما، خیلی مهم است: یکی کتابخانه خطی که فراهم کردید و دیگر جمع‌آوری روایات ولایت به نام «إِحْقَاقُ الْحَقِّ». وقتی اینها گفته شد، آقا برخاستند و نشستند؛ معلوم می‌شود انسان به واسطه آثار نیک و علمی‌اش زنده می‌ماند و همان است که به انسان قوت و قدرت می‌دهد. این‌گونه خدمات، ماندگار است.

ان‌شاءالله که موفق باشید در برنامه‌هایتان و روزبه‌روز پیشروتر شوید. امیدوارم امیرالمؤمنین (علیه‌السلام) یار و یاورتان باشند. امیدوار باشید به کارهایتان و امیدوار به جزای الهی. مطمئن باشید که آینده، بهتر از گذشته خواهد بود و ان‌شاءالله بتوانید کارها را به خوبی پیش ببرید. بار دیگر از همه تشکر می‌کنم و برایتان دعا می‌کنم. ■